

Ц

ИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

У сучасному мінливому світі, коли порушується усталений міжнародний порядок, стрімко розвиваються новітні технології й комунікації, глобалізуються економічні та етнокультурні відносини в напрямі становлення планетарної цивілізації, кожна країна робить свій вибір стратегічного розвитку. Світовий досвід доводить, що найбільшого успіху досягають держави, які розвиваються в річищі певної цивілізації.

Історія свідчить, що немає цивілізацій, які б формувалися одночасно з появою людського роду. Усі вони виникали і утверджувалися пізніше або шляхом заперечення попередніх економіко-культурних систем, хай і вбираючи в себе деякі їхні складові, або шляхом міжцивілізаційної взаємодії. У всякому разі їхнє виникнення та розвиток знаменував собою динамічний пошук тією чи іншою людською спільнотою життєвої моделі, яка б найбільшою мірою відповідала її уявленням про добробут і справедливість.

Від часів утворення цивілізацій вони ставали природним, органічним середовищем для народів, які ідентифікували та ідентифікують себе з ним. Народам притаманне збереження своєї цивілізаційної ідентичності як захисту від небезпек і викликів, що їх несе безперервно змінюваний світ. У «своїй», звичній, цивілізації люди шукають опору та підтримку, відповіді на гострі життєві питання. Можливість зникнення «своєї» цивілізації лякає людину апокаліптичними передбаченнями.

Здебільшого набуття народами спільних цивілізаційних рис відбувалося з примусу. Так було, наприклад, із розширенням просторів християнської та ісламської цивілізацій у часи

Середньовіччя. Примусовою була й спроба творення «радянської цивілізації» в минулому столітті. Проте у XXI ст. така примусовість є не тільки неприпустимою, а й неможливою. Цивілізаційні зміни в сучасних країнах, особливо в поліетнічних, повинні відбуватися на основі суспільного діалогу й консенсусу – вони означають цивілізаційний вибір, який робить влада, еліта та народ. Це повною мірою стосується й України.

Наша держава підійшла до такого етапу своєї історії, коли розв'язання проблем соціально-економічного розвитку стало невід'ємним від питання про ціннісні, моральні, психологічні принципи всіх видів суспільної комунікації – ділової, політичної, культурної.

Досвід перебування в просторі «радянської цивілізації» переконав, що ідеологія, не підкріплена матеріальною базою та реальним діалогом влади з народом, рано чи пізно втрачає свою системоутворювальну функцію, залишаючи по собі суспільну ентропію.

Однак Україні після здобуття незалежності замість комуністичного тоталітаризму був нав'язаний олігархічний неофеодалізм, який виріс з уламків радянського минулого. Він наочно демонструє, що діалог влади з народом може підмінятися маніпуляціями електоратом, а матеріальний інтерес, відірваний від моральних запобіжників, може стати рушійною силою війни «всіх проти всіх» і в політиці, і в економіці, і в суспільстві загалом.

У сучасній Україні наполегливим референном лунає заклик «іти до Європи». Він знаходить дедалі більшу підтримку серед населення, що є свідченням розуміння неможливості реалізації сподівань на краще життя

в разі збереження старого суспільного укладу. Український народ усе критичніше придивляється до різних варіантів організації суспільного життя у світі, що дає підставу вважати, що він психологічно готовий зробити реальний вибір своєї цивілізаційної ідентичності.

Справжній цивілізаційний вибір України, а не його імітацію народ може зробити лише добровільно, у процесі загальнонаціональної дискусії й на основі ґрунтовного осмислення кожним громадянином вектора цивілізаційного розвитку. Старт дискусії повинна дати інтелектуальна частина суспільства – науковці, політики, громадські діячі, лідери ділових кіл, публіцисти, літератори.

Ключовими питаннями дискусії мають стати обговорення кризової ситуації сьогоденної України, російської агресії проти нашої держави, яка зумовлена, зокрема, і її цивілізаційним вибором. Саме тому проблема обґрунтованості, актуальності та доцільності вибору того чи того цивілізаційного зразка тривалий час не розглядалася у відкритих дискусіях суспільства та влади.

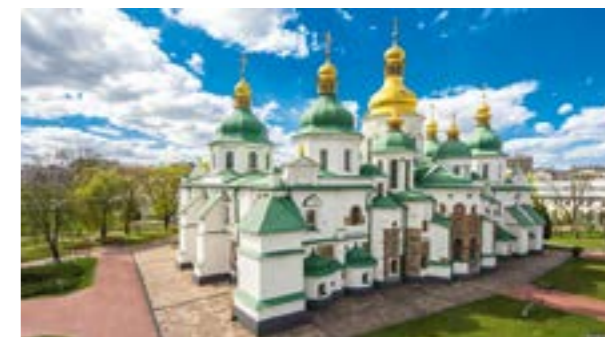
Безумовно, у таких дискусіях повинно бути бодай загальне окреслення сучасного цивілізаційного проекту України, а також його майбутнього розвитку відповідно до «дорожньої карти» – стратегій його втілення. Мають бути обговорені, всебічно оцінені й усвідомлені всі можливі наслідки рішучого цивілізаційного повороту.

Потреба цивілізаційної ідентифікації України, створення повноцінного відкритого суспільства, а саме громадянського суспільства, демократичної соціально-правової держави, – ця мета вже тривалий час стоїть перед населенням України. І кожен прагне знайти своє місце в такому суспільстві.

Спроби наслідувати абстрактну теорію цивілізаційного процесу всупереч об'єктивним фактам – шлях ненадійний. Найважливішим моментом цивілізаційного вибору норм життя для багатьох країн сьогодні залишається вибір між Західним світом і Євразією.

Понад двадцять п'ять років блукання «різновекторною» політикою не сприяли визначенню чіткого вектора реалізації сучасних цивілізаційних цінностей життя українців. Для пересічного громадянина не зрозуміло, чому не дотримуються європейські норми виборчого закону й контролю за виборами, судочинства, реакції на повідомлення ЗМІ, контролю за доходами та витратами чиновництва, роботою правоохоронців тощо.

Тому питання цивілізаційного вибору країни як суб'єкта світової історії вкрай нагальне й актуальне, оскільки це передусім вибір способу життя та цінностей, визначальних для її громадян на тому чи тому етапі становлення

Софійський собор – багатовіковий символ державності та культури України

держави. Уже на цій основі обираються зовнішньополітичні партнери, союзи, блоки тощо. Отже, цивілізаційний вибір країни – це не вибір місця у світі, а вибір парадигми й стратегії реалізації власного розвитку у світі, що може бути трактовано як реальна національна ідея.

Саме наявність стратегій розвитку, які не залежать від зміни політичних еліт та партнерів, робить країну суб'єктом геополітики. Цивілізаційний вибір лише міжнародних блоків чи союзів неминуче обертає країну на об'єкт геополітики, що призводить до втрати реальної незалежності, територіальної цілісності та суверенітету.

Слід також усвідомлювати, що продуктивний цивілізаційний вибір можливий лише за умови реальної консолідації народу країни. Відповідальність за цивілізаційний вибір повинні брати на себе не тільки уряд, політики, державні й громадські діячі, а й більшість громадян. Саме тоді він буде не лише низкою гасел й імітацією реформ, а стане дійсною рушійною силою країни, що змінює життя на основі обраних цінностей.

Не можна не визнати, що цивілізаційний вибір країни не повинен суперечити її культурним архетипам і ментальності її народу. Кожна культура має здійснити свою, закладену в її глибинних основах місію та покликання.

Отже, по-справжньому продуктивний цивілізаційний вибір повинен бути глибоко осмисленим у суспільстві й відбуватися на основі світоглядних трансформацій. І ці трансформації не можуть нав'язуватися або вкорінюватися через маніпуляції, адже це призводитиме до рецидивів утопічної свідомості. Усі світоглядні зміни повинні бути результатом публічного діалогу, який модерують моральні авторитети з-серед наукової і творчої інтелігенції, громадських і релігійних діячів.

З огляду на фундаментальні положення Конституції України та ментальність народу цивілізаційний вибір нашої країни – це вибір такого способу життя, за якого людина, її права, свобода та гідність є найвищою цінністю суспільства, і не просто декларованою,

Церемонія підписання економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, 27 червня 2014 р.

а реальною. Як частина східноєвропейської культури й цивілізаційної спільноти Україна неминуче робить європейський вибір.

Обираючи розвиток у цивілізаційному контексті відкритого демократичного суспільства, Україна здійснює євроатлантичний вибір. Вважаючи права, гідність та свободу людини найвищими цінностями, обирає західний світ, західну цивілізацію загалом.

Водночас слід розуміти, що Схід (наприклад Японія, Південна Корея, Китай) розвивається доволі динамічно й ефективно, тому, роблячи акцент на західній цивілізації, ми не можемо відкидати потребу і можливість підтримувати зв'язки зі східними партнерами, якщо, по-перше, виникають спільні інтереси і, по-друге, вони поділяють наші цивілізаційні цінності.

Проте такий багатоаспектний цивілізаційний вибір геополітичних і культурних векторів є продуктивним лише тоді, коли стає похідним від іманентного вибору способу життя та цінностей, тих цінностей, що насправді відповідають інтересам України і є органічними й продуктивними для її громадян.

Цивілізаційний вибір як стратегія розвитку держави здійснюється лише за умови консенсусу, а не лише компромісу політичних партій та груп, які активно задіяні в суспільному житті та представляють різні соціальні верстви й культурні регіони країни.

Політичні партії та групи, їхні лідери повинні довіряти одне одному і не розпалювати чвари, прагнути здобути рейтинг через зниження опонента. Вони повинні бути здатними довіряти й входити в стан співтворчості, що буде актуалізувати довіру народу до політиків і влади в цілому.

Отже, здійснення глобального цивілізаційного вибору України означає створення її цивілізаційного проекту – образу майбутнього, який породжує стратегію вільної, гідної

та ефективної реалізації у світі, у процесі якої культурна самобутність поєднується із цивілізаційним поступом.

Проект розбудови демократичного, відкритого суспільства має на меті гідну само-реалізацію людини, партнерські відносини в правовій державі на основі інноваційного розвитку наукомісткої інформаційно-мережевої економіки, формування атмосфери довіри, відповідальності та діалогу в поєднанні з духовно-культурною самобутністю. Реалізація такого проекту зробить Україну суб'єктом геополітики та історії, що допоможе їй бути надійним, стратегічно передбачуваним партнером, який може увійти до спільноти цивілізованих країн.

Матеріали для загальнонаціональної дискусії про вектор розвитку нашої країни пропонує національна доповідь «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії», підготовлена фахівцями наукових установ Секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України під керівництвом академіка НАН України С.І. Пирожкова.

Коллективна праця науковців соціогуманітарних інститутів Національної академії наук України присвячена актуальним проблемам суспільно-політичного розвитку в умовах цивілізаційних трансформацій. Авторами на основі сучасних теоретичних концепцій та аналізу політичних практик здійснено дослідження передумов, стану та перспектив реалізації нового етапу цивілізаційного розвитку України в контексті сучасних суспільно-політичних змін, визначено ризики й можливі загрози Українській державі та національній ідентичності. Виокремлено стратегічні напрями втілення проекту цивілізаційного розвитку України, його законодавчого та політико-управлінського забезпечення, реформування соціокультурної, освітньої та наукової сфер, шляхи активізації політичної участі громадян. Визначено ймовірні наслідки втілення цивілізаційного проекту шляхом зіставлення здобутків і можливих втрат за наслідками реалізації стратегій цивілізаційних змін, імовірних глобальних викликів цивілізаційному розвитку України.

Україна перебуває на межі двох цивілізацій – євроатлантичної та євразійської. Елементи кожної із цих цивілізацій є складовими українського суспільства й вони по-різному проявляються в різних регіонах країни.

З огляду на це, населенню України притаманна цивілізаційна двовекторність. Вона виявляється в суперечливих соціокультурних цінностях як на індивідуальному, так і соціо-груповому та регіональному рівнях, що створює внутрішню напругу в суспільстві.

Соціальна структура українського суспільства переживає період системної трансформації.

їй притаманні плинність та нестабільність. На цей історичний момент досить чітко ви-кристалізувався лише поділ суспільства на невеличку групу багатіїв-олігархів і переважну більшість бідного населення з невеликою й маловпливовою групою середнього класу між ними.

Суттєві зміни відбуваються в системі державних і суспільних інститутів. З'явилася низка соціальних інститутів, які регулюють відносини у сфері приватної власності. Проте їхня діяльність є недостатньо прозорою, ефективною, а тому породжує недовіру з боку населення. В останні роки відбулася помітна деформація багатьох державних інститутів, що призвело до їхнього послаблення, а отже, до зниження рівня захищеності громадян.

Межове положення країни в цивілізаційному просторі породжує стан, який іззовні може бути витлумачений або як міст між цивілізаціями, або як лінія розмежування цивілізацій. Внутрішні ж інтереси суспільства та національні інтереси держави вимагають зовсім по-іншому тлумачити позицію України, а саме – як суперечливу цілісність, що інтегрується в неподільну державну єдність.

Для реалізації останньої моделі потрібно створити такі внутрішні умови, які будуть максимально сприяти тенденціям консолідації суспільства. Це опора на спільні для всіх регіонів культурні цінності, що формувалися віками, взаємоповага, взаємодовіра та взаємна толерантність між представниками всіх регіонів, взаємне визнання кожною із частин соціуму своєрідності (мова, традиції, історія) та рівноправності інших, неприпустимість вивіщення однієї із частин, постійний діалог між всіма елементами суспільства. Зовнішніми умовами, до яких повинна прагнути країна, зважаючи на інтереси суспільства як цілісного державного утворення, мають бути власний цивілізаційний вибір, активна економічна й культурна співпраця, демонстрація культури миру в системі міжнародних відносин.

Полікультурність України, зумовлена її межовим розташуванням, не може вважатися нездоланною перешкодою для зміни її цивілізаційної парадигми. Цивілізаційне оновлення країни впливає із її загальнонаціональної мети, якою є досягнення конкурентоспроможної економіки, організація суспільного життя на основі гуманістичних принципів і цінностей. Цивілізаційним вибором визначатиметься також сама можливість самозбереження України як суверенної держави.

Україна має всі передумови для переходу до того цивілізаційного середовища, якому притаманна організація державного устрою

Урочиста церемонія підписання рішення ЄС про запровадження з 11 червня 2018 р. безвізового режиму між Україною та ЄС

на засадах відкритого доступу громадян до всіх видів ресурсів. Протягом усього попереднього історичного етапу свого розвитку вона виявляла більшу схильність до західних цивілізаційних цінностей і попри всі кризові прояви переходу до відкритого суспільства з конкурентними ринковими відносинами. Саме з такою суспільною організацією пов'язує свій шанс на соціально-економічний прорив, уникаючи спокус авторитарного управління суспільними справами за азійськими чи російською моделями, заснованими на стримуванні демократичних прагнень населення. Піддавшись таким спокусам, Україна може одразу бути поглиненою політичним та економічним домінуванням Російської Федерації, яка не може вважатися зразком прогресивного політичного, соціального та економічного розвитку.

З огляду на ці загальні положення, реформаторська діяльність уряду та громадянського суспільства України має бути спрямована, по-перше, у галузі політики – на розвиток і зміцнення засад парламентської демократії; по-друге, у галузі економіки – на боротьбу із бідністю; по-третє, у галузі духовної культури – на поєднання опори на традиції з новаторськими досягненнями в усіх сферах життєдіяльності людини. Не претендуючи на керівництво культурними процесами в Україні, держава має здійснювати підтримку перспективних напрямів, які збагачують скарбницю національної духовності.

Подолання бідності становить центральне економічне й соціальне завдання, воно трудомістке та потребує значних ресурсів. Найнебезпечніша тут та обставина, що найбільшим тягарем загальна бідність лягає на середній клас, тоді як саме середній клас є тією соціальною силою, яка здатна витягнути Україну із затяжної економічної кризи, посиленої війною.

Лише середній клас здатний стати реальним суб'єктом інноваційно-мережевої наукоємної економіки, принципово змінивши внутрішнє й зовнішнє становище України. Неприпустимо розв'язувати будь-які проблеми держави, зокрема й проблему бідності, через «розкуркулення» середнього класу. Ставка на середній клас є ставкою на майбутнє, оскільки економічна рівновага в суспільстві вимагає, щоб розвиток економіки відбувався насамперед на основі розвитку внутрішнього ринку, який і забезпечує середній клас.

Слід також не допустити занепаду наукоємного промислового сектору, особливо оборонного; потрібні будуть великі, можливо, економічно не вигідні сьогодні й потрібні в майбутньому проекти. Стратегія економічного розвитку України повинна переглядатися та корегуватися науковцями у формі, яку підкаже життя; важливо, щоб корекція була стабільною. Ефективна й ділова робота можлива там, де немає монополій.

Результатом реформування всіх сторін суспільного життя має бути новий характер відносин людей як у процесі праці, так і з оточенням. Ділові стосунки мають здійснюватися на засадах партнерства, що вимагає від партнерів високого рівня довіри й відповідальності. Тільки на таких засадах можливий розвиток економіки, спроможної до втілення інноваційних методів роботи.

Суспільство партнерства – це суспільство взаємодії соціальних груп, народу та влади на основі спільних цінностей, які актуалізуються національною інтелектуальною елітою. Це суспільство партнерства політичних партій та груп, для яких гідне майбутнє країни є важливішим за корпоративні інтереси і які здатні до консенсусу. Це означає відповідальність і відкритість влади, здатної до творчого діалогу між політичною та інтелектуальною елітами.

Цивілізаційний проект України має бути не проектом регіональної цивілізації буфера між Заходом та Сходом, а проектом цивілізації гуманістичних інновацій – проектом гідної самореалізації людини. Його гаслом повинно стати: «Гідна самореалізація людини – сильна країна». Утілення такого проекту в життя в науково обґрунтованому вигляді – фундаментальна умова гарантування національної безпеки та й самого існування України як незалежної держави.

Для цього потрібно зробити національним пріоритетом розвиток не правоохоронних органів чи органів контролю, а освіти й науки. Неодмінним є їхнє органічне, а не формальне поєднання й принципова зміна обсягів їхнього державного фінансування. Не гаючи часу, треба упровадити систему дієвих стимулів для підтримки креативних студентів, викладачів,

науковців. Потрібно зупинити масовий виїзд талановитих студентів і науковців за кордон, нарешті зрозуміти, що така деінтелектуалізація України – стратегічна загроза національній безпеці.

У своєму цивілізаційному проекті Україна повинна виступати як інноваційно-інформаційне суспільство. Сучасна цивілізація є наукоємною, потребує постійних інновацій, тому треба зрозуміти, що креативна особистість є головною цінністю сучасного суспільства.

Специфікою цивілізаційного проекту саме України в цій царині можуть бути гуманітарні й соціокультурні інформаційні технології, у яких відбуваються як трансформації освіти та культури, так і людини в освіті та культурі. Здійснення таких технологій передбачає інноваційні підходи в розробці й використанні штучного інтелекту.

Цивілізаційний проект України передусім передбачає надання рівних умов для набуття освіти та справедливої й ефективної дії «соціальних ліфтів». Для цього треба мати відповідну атмосферу в суспільстві, що актуалізує духовно-культурний вимір цивілізаційного проекту України, який має відповідати архетипам культури й ментальним особливостям людей, що в ній живуть.

Реальна ситуація навколо України серйозно змінюється. З одного боку, зростає агресія та зовнішньополітична активність Росії, метою якої є примусова інтеграція України в «руський мир» або встановлення тотального контролю над її ресурсами. З іншого – згасає інтерес до України з боку ЄС і США, оскільки вони вже не вірять нашим модерністським обіцянкам, утопічним прожектам, а більше зосереджуються на власних національних інтересах. Тому треба здійснювати наукове політико-стратегічне прогнозування майбутнього України в новій міжнародній реальності.

Для набуття повноцінної суб'єктності Україні потрібно розв'язати проблему цивілізаційного протистояння із сучасною Росією. Важливо усвідомлювати, що протистояння України з Росією втілює протистояння Росії з Європою і західною цивілізацією загалом, у якому Україна виступає суб'єктом – самостійною і потенційно сильною частиною Європи та глобалізованого світу. Однак російський політикум і значна частина його електорату сприймає Україну не як суб'єкта, що творить власний цивілізаційний проект, а як частину свого московсько-православного цивілізаційного проекту, який значною мірою побудований на інших цінностях, ніж західні. Саме тому таке протистояння сприймається в Росії не як протистояння інтересів, а як протистояння цінностей.

На початку XXI ст. маємо виражену проблему відновлення тоталітарних тенденцій

у суспільному житті, які приховані за зовнішніми ознаками демократії. Це зумовлено як екологічними небезпеками, так і небезпеками світового тероризму, який є результатом зіткнення культур і цивілізацій в умовах економічної й політичної глобалізації. Нео-тоталітаризм значною мірою породжується й конкуренцією різних проектів глобалізації, представлених, наприклад, США, Росією, Китаєм та ін.

У процесі втілення цивілізаційного проекту треба не залякувати й не спонукати, а зацікавлювати людей – і в економічній, і політичній, і духовно-культурній царинах. Адже головним суб'єктом реалізації цивілізаційного проекту України в умовах демократичного суспільства є не абстрактна держава, культура чи громадянське суспільство, а вільний самореалізований громадянин, який творить нову державу, культуру та нове громадянське суспільство, роблячи свою країну суб'єктом світової історії.

Реалізація стратегії цивілізаційного оновлення країни можлива тільки за умови національної консолідації в цьому питанні. Першоосною досягнення такої консолідації повинна стати спільна національна ідентичність громадян. Ідеться про спільність мови, культури, традицій, історичної пам'яті, уявлень про суспільний ідеал тощо, що формується на основі відкритого публічного діалогу. Найбільшою складністю в Україні є те, що багато із цих рис стосуються болісних для людської свідомості питань, конфліктогенний потенціал яких був породжений надмірною ідеологізацією й політизацією. Україні доведеться обирати між уніфікацією ідеологічного змісту питань мови й культури або, навпаки, повною їх деідеологізацією та деполітизацією. Другий шлях видається менш небезпечним для збереження національного миру.

Входження у світовий цивілізаційний простір – це передусім входження в європейський спільний ринок. Зробити такий крок може тільки конкурентоспроможна економіка, заснована на інноваціях. Створення такої економіки силами тільки приватного бізнесу неможливе. Потрібна політика дирижизму як відповідальності уряду за спрямованість інвестицій відповідно до державних інтересів. Нагальність державної підтримки науково-технічних інновацій впливає із загального суспільного ставлення до науки як одного з головних факторів розвитку країни. Насамперед держава має збільшити бюджетні витрати на науку та інновації, а також застосувати різноманітні опосередковані методи підтримки наукових досліджень.

Зміна цивілізаційної парадигми національного розвитку неминуче призведе до ряду

6 січня 2019 р. Православна Церква України отримала Томос про автокефалію (незалежність), який підписав Вселенський Патріарх Варфоломій у присутності Президента України Петра Порошенка, Митрополита Київського та всієї України Епіфанія та численної української делегації

складних суспільних проблем. Найперша з них – психологічна адаптація призвичаєного до патерналістських відносин населення до де-ліберативної демократії, яка передбачає його рівноправний діалог із владою.

«Новий дух капіталізму», який передбачає корпоративну соціальну відповідальність бізнесу, має певною мірою полегшити адаптацію громадян до ринкових умов, але аж ніяк не увільнить їх від відповідальності за своє життя та майбутнє. Труднощі в розв'язанні проблеми полягатимуть у тому, що для більшості населення євроатлантична цивілізація асоціюється з матеріальним добробутом, а не із цінностями свободи в її різноманітних проявах.

Проблема переходу до сучасної демократії пов'язана з ще однією проблемою – проблемою загальної культури суспільства та її політичного варіанта, насамперед утвердження норм толерантності, раціонально обґрунтованої справедливості та взаємоповаги, що в українському суспільстві відбувається з великими труднощами.

Проблемним для суспільної психології буде й звільнення від звички до «кризового» сприйняття світу, яке саме є відображенням консервативної схильності до збереження узвичаєного життєвого укладу, відмова від якого може сприйматися як катастрофа. Рефлексією «кризової» свідомості може бути схильність до архаїзації життєвого укладу, тим більше, що таке явище в глобалізованому світі набуває помітного поширення. Архаїзація може охопити також і політичну систему, проявитися авторитаризмом, який зі свого боку, може вилитися в милітаризацію країни з тенденцією до тоталітарності, несумісну із сучасною європейською демократією.